

МАРКО ВОВЧОК

А. 139

КАРМЕЛЮК

— I —

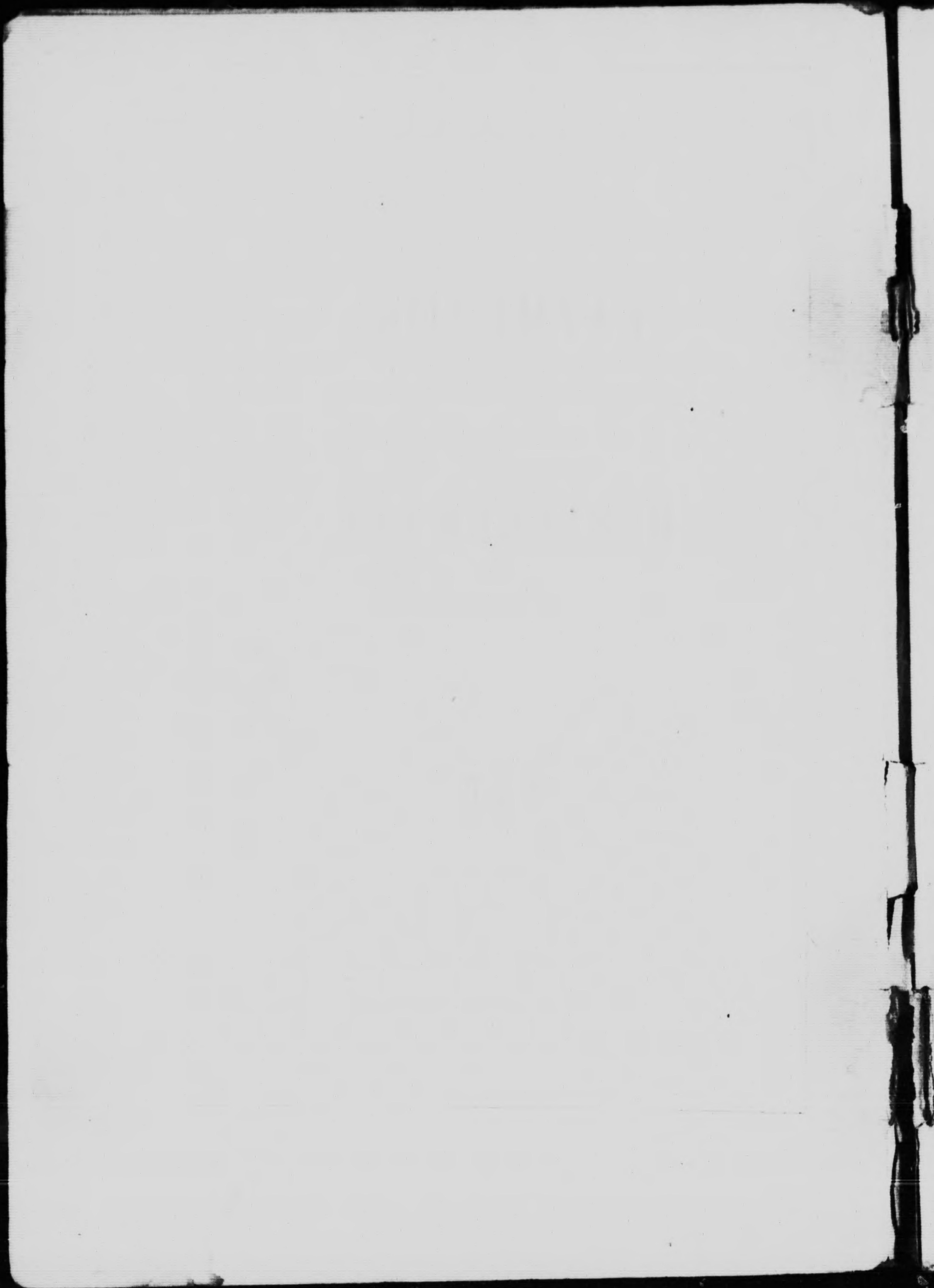
НЕВІДЬНИЧКА

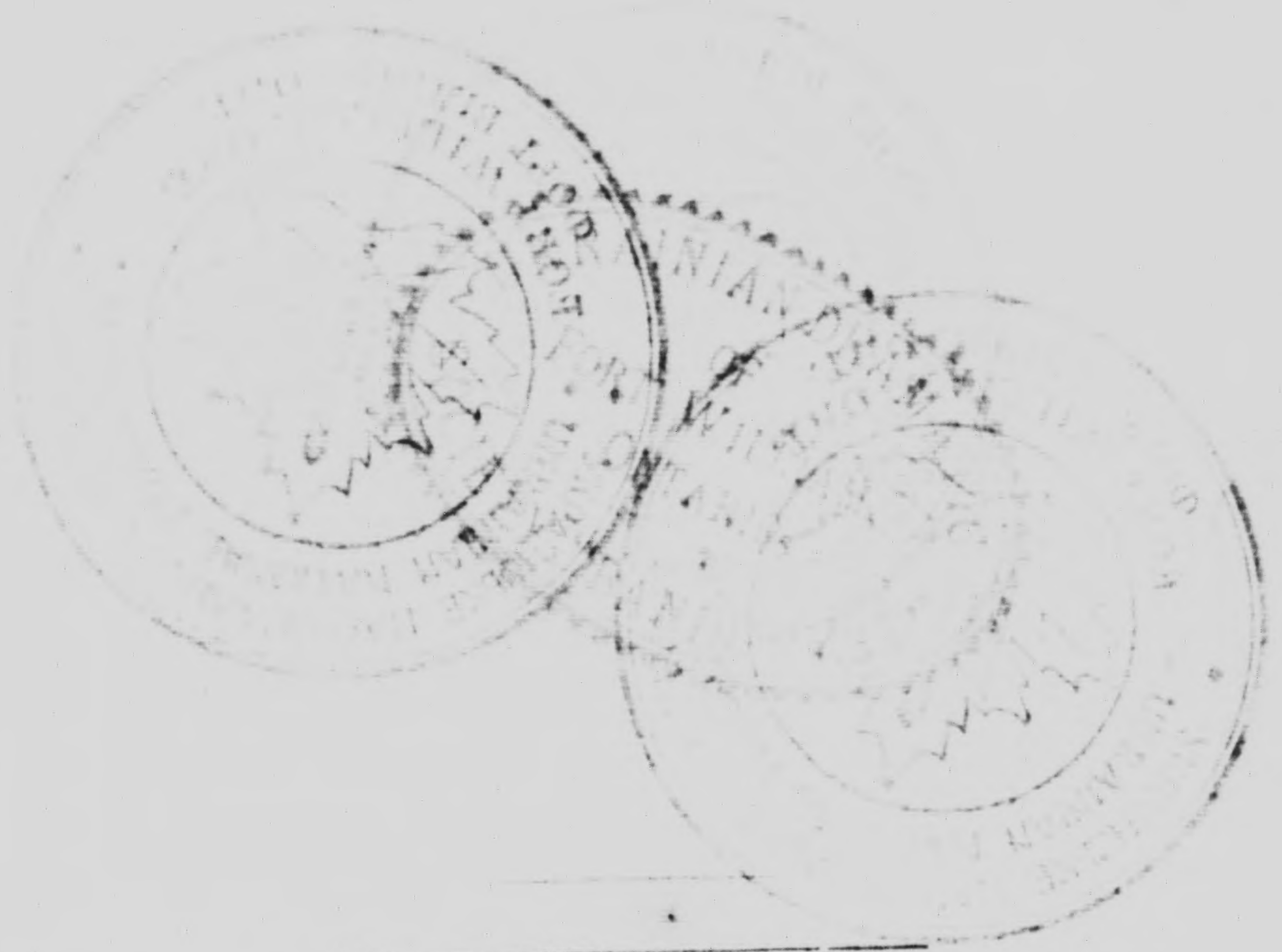
(ДВА ОПОВІДАНЯ)



ВІННІПЕГ, МАН., 1917.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

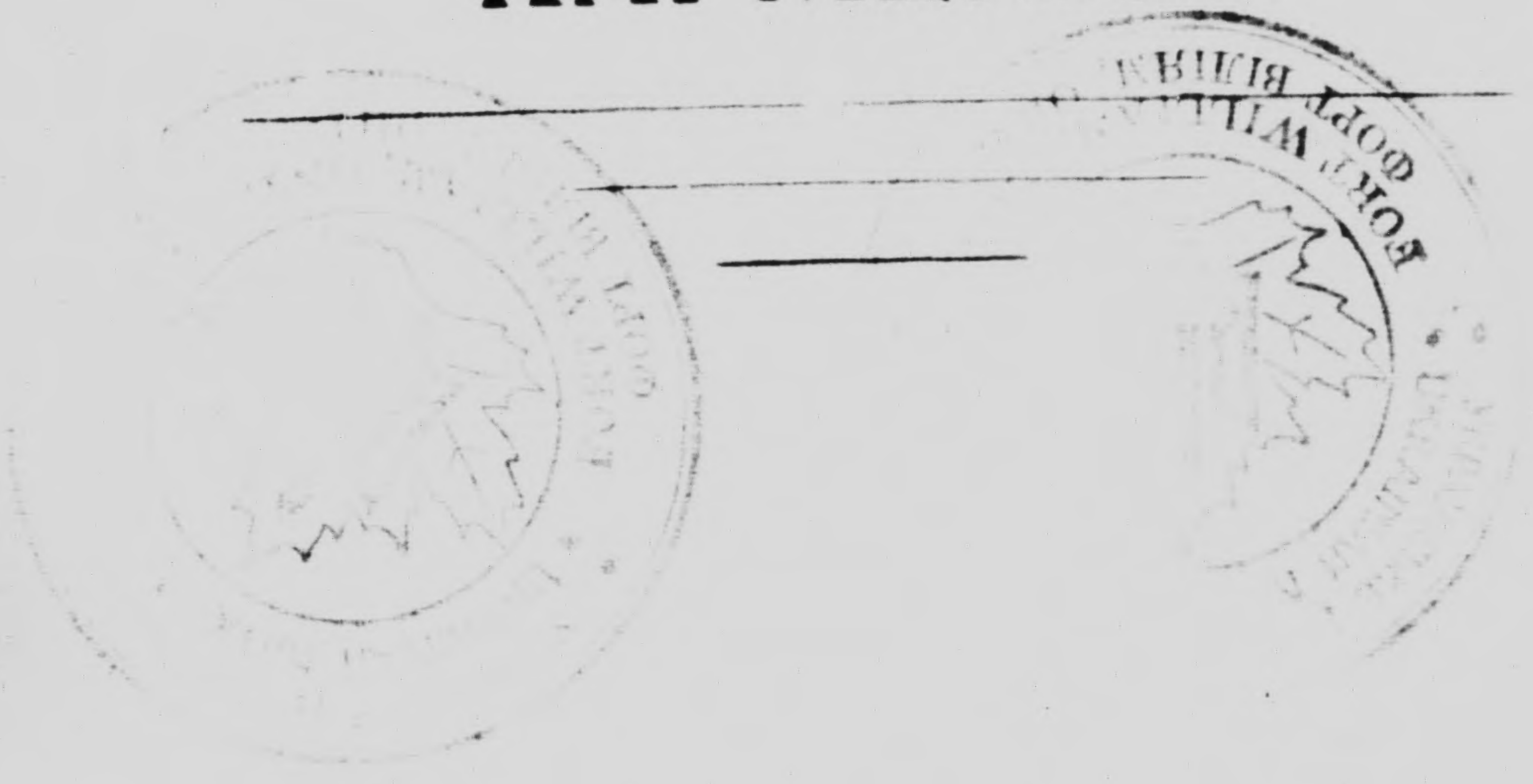


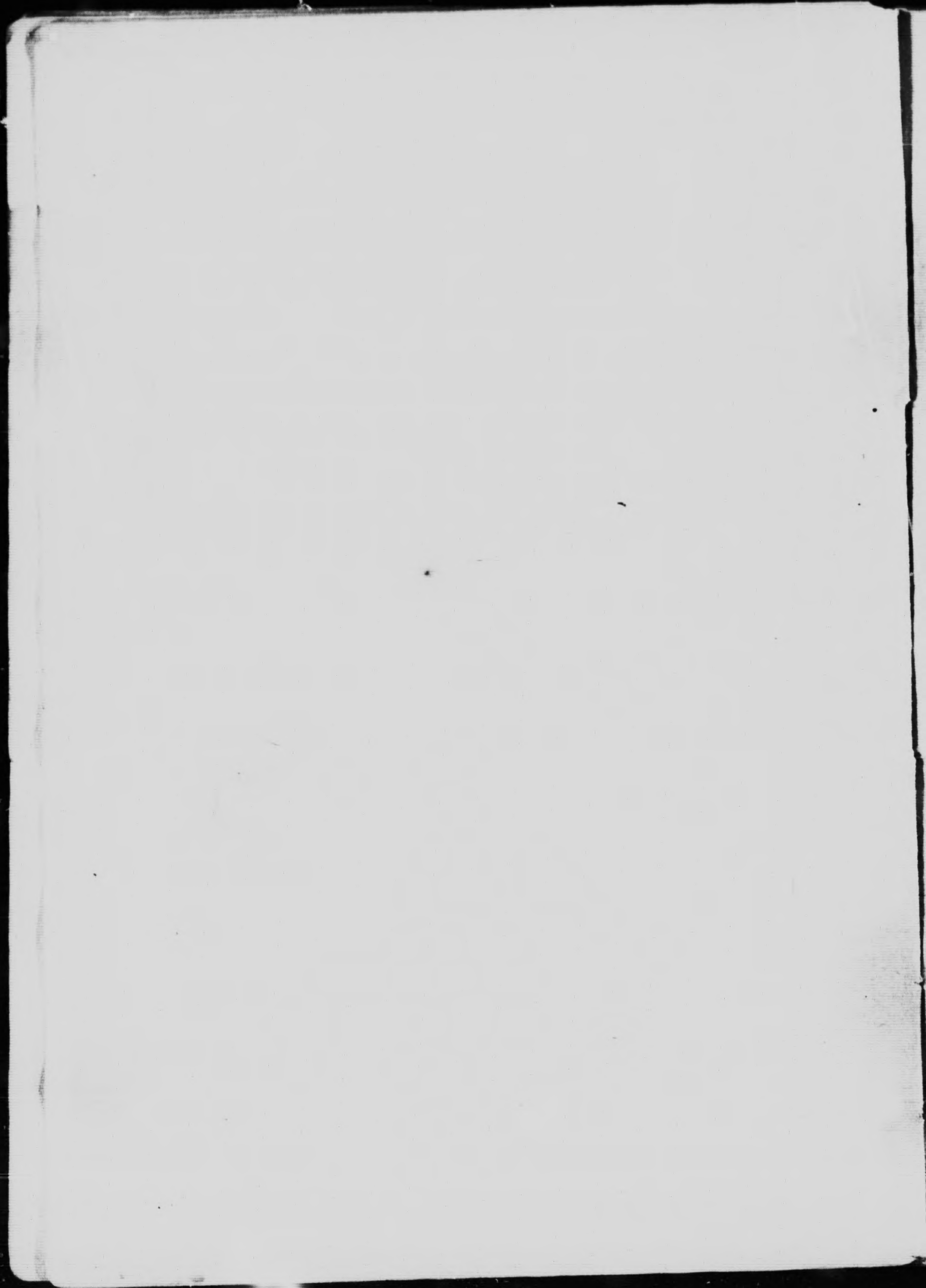


---

**КАРМЕЛЮК**

---





# КАРМЕЛЮК

---

## I.

Хто бував на Україні? Хто знає Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках і весною весною там дуже гарно, як усі садоки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і почислити, здається, не можна!...

Одного разу, у дорозі, лучилося мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці, у вишневім садочку. Приїхали ми пізно ввечері і зараз спати полягали. На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух всякий завмер. Усе кругом дуже тихо було; чути тільки — як шелестить листе коло віконечка, як вода журчить річкою коло млина, та десь недалечко хтось потихесенько дитину колисав — і очі стулялися. І вже почало снитися і маритися, що бистра річка, що як минали — в очі блиснула, приливає усе ближше і ближше, що дерева ростуть і шелестять не під віконечком, а над саміською головою і дитина небачено колисана узяла на себе лик (вигляд) прудкого, змореного хлопчика, а та, що його колисала — вигляд молодої, ставної задумливої

козачки — коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, трохи віддалік — другий, третій і вже не знаю, кільки їх почало посвистувати, наче б вони перегукувались.

Перегукувались, — перегукувались, та потім як всі разом у купі защебетали, все поглишили: ні шелесту листя, ні журчіня води, ані колисаня — і ввесь сон відігнали, всю дрімоту й мару. Що замкнеш очі, то щебетанє, здається, голоснійше розкочується, та істнійше. Втома томить все гірше, сон все хилить міцнійше, та ні втома томяца, ані сон міцний не перемогли сього щебетаня.

Лучше вже, думаю, встати та сісти посидіти коло віконечка. Вузеньку вуличку як зараз бачу поперед собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькі ліси вишень в білих сяющих квітах. Непевне світло місяця-молодика серпового, зорі меркаючі і як зараз чую, як буле свіжо, пахучо й тепло... А щебетанє греміло й розкочувало ся до самого світу — так таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

Ось така то колись була деревня (село) на Україні. Невеличка була: усього хаток з двайцять і не багаті люди жили там.

В одній хатці, що на краю стояла, від поля, жила вдова, а у вдови був син, — дитина, єдина і звали того сина Іван, а на прізвище — Кармель. Смільчака такого, гарного і розумного, як сей хлопчик удав ся, пошукати по цілім широкім світі, та ще в день, при ясному сонцеві, та ще з свічкою пламенистою. Най-

глибші річкові пороги й кручі перепливати, в самісінькі пущі лісові забиратись, на височезні дерева вилазити, у самі пропасти яри спускати ся, — то йому було все одно, що вам або нам водиці напити ся. Також, куда його післати, то знайде дорогу; за що візьметь ся, всьому кінець доведе.

А вже як товариш попросить чого, то він здаєть ся, з під землі дістане, а не відмовить. А коли бідолаха який убогий йому вклонить ся, то він, здаєть ся, головонькою своєю наложить, а вже вдоволить. Голод, холод, усяку біду й напасть він готовий прийняти для іншого.

Що більший виростав той хлопчик, то він красшав та лучшав і отсе він ріс-ріс і виріс і як уступив він у вісімнадцятий рік, таким він зробив ся красунем не вимовленим, неописаним, що хто його у перше стрічав, то й стане перед ним і оніміє й потім ніколи вже не міг забути його облича красного. А мати, та з роду не змогла споглянути на него без усміху й без поцілунку.

Жили вони так само, як і всі люди на селі, — трохи заможнійше від одних, трохи біднійше від других. Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день у Бога, що години, Кармель все смутнійший та смутнійший, а що за смуток такий, за ким і за чим — ніхто не знає — ані мати, ні товариші, ні чужі люди. Перше між товариством його голос чутнійший від усіх, сміх дзвінкіший від усіх, а тепер сміх його не розносить

ся і голос його ледви почуєш, та його самого майже не видно стало, хіба випадком стрінеться та зійдеться ся з товариством блідий та мовчущий.

Що, було, в вечер по роботі з товаришами походити, поговорити, то тепер він все хоче куди небудь від усіх заховатись, — до гаю, або в поле, чи в степ далеко сам утікає.

Мати не прибере, що її робити, як її бути, зовсім стара ізнудила ся. Вже як вона собі голову мутила й журила, чи не хоче він того, іншого, пятого, десятого, сотого — всього, що тільки-б її сила та воля йому дати, — ні, він нічого не жадає! З боку дивували ся люди, що се таке з ним поробило ся. Почали люди обговорювати та розбирати, й пійшла чутка така, що се з того часу йому стало ся, як він почав по чужих селах їздити та з чужими людьми знатись, і думали, що може, подруживсь він із яким недобрим чоловіком та й смутить ся й мутить ся. Як тільки почула се його мати, зараз стала питати його: — Ти туди й туди їздиш, сину (а він їздив по сільських ярмарках, по хуторах, по селах й містах із житом, із всяким зерном, овочами, і плодами, — своє власне, що було на продаж продавати і також людське, часом наймавсь, возив і було йому найлюбше оттак де небудь поїхати), — яких ти там людей бачиш?

— Яких же я людей бачу? — відказує Кармель, — богатих та убогих....

— З якими ти людьми, сину, пристаєш? — питає мати.



— Мої друзі — убогі бідолахи, — говорить Кармель, — от мої друзі!

Ну, мати вже зараз думає, що його хто небудь з богачів обидив, або скривдив, а зараз випитує:

— Мое ти серденько миле, хто-ж се тебе обидив, хто скривдив, — кажи мені!

І вже обіймає його й до серця пригортає, — дожидає тільки, щоб він їй поскарживсь, а вона тут його й пожалує, й попестить і покохає. Та він нічого не казав, — тільки подививсь на неї. Мати ще гірше трівожить ся та непокоїть ся і вже не знати, що думає й собі уявляє, як там обидили і скривдили її сина і все „кажи” та „кажи” вговорює його та благає.

— Ні, — говорить Кармель, — мене не обижали і не кривдили мене.

— Та чи так, мій голубчику, срібло мое, золото мое? Чи справді, не обижали?

— Ні, справді, не обиджали — говорить Кармель.

— То чому-ж ти такий в мене зробивсь? за чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді й каже Кармель мамі:

— Скрізь — каже — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу убогих людей, бідаків зарібників. От що мою душу розриває, от що мое серце розшарпує!

Мати почала його вговорювати та тішити, як могла: — Так вже ведеть ся, бач з родувіку, та так, мабуть, судило ся, та нічого вже, здаєть ся, робити, — тішила і вговорювала, як уміла, а де слів не вистарчало, то вона замість їх ні-

женем та пестінем доповняла. Тільки що Кармель нічим не потішаєть ся, нічим не успокоюєть ся.

Одного вѣчера — чудовий такий був вечер весняний, що сама веснянка на думку на-верталась — одного вечера вдова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежучи думала та говорила, що то за біда така з її Івасем. Сонечко вже закотилось і зорі меркали в хатне віконце, здалека заносили дівочі голоси — співали веснянку, ледви пахли квітки, що не зовсім ще розцвили ся, соловейки тільки ще своє щебетанє наладжували, — як почувла она тихий хід, двері хатні відчинили ся й увійшов Кармель в хату, оглянувсь по хаті, а не зобачивши неньки, сів коло віконця.

Може то від непевного світла вечірнього здало ся їй, що він страх блідий й змучений і серце в неї так стиснулось тісно й так жалко їй стало свого коханого дитяти, що й голосу не найшло ся слова вимовити до него. Мовчки й нишком-тихенько вона лежала й на него дивила ся, а він дививсь у віконце, дививсь і заспівав... Ах, що то яка пісня була. Смутна та сумна, з повного та щирого серця виходила!..

Ой йдуть мої дні за днями,  
Часи за часами,  
А я щастя не зазнаю,  
Горе мені з вами!

Нещасливим уродив ся,  
Нещасливим згину, —

Мене мати породила  
В нещасну годину.

І здаєть ся, молодому  
Нічого журить ся,  
А прийдесть ся молодому  
З туги утопить ся!

Болить моя головонька,  
Оченьками мружу;  
Сам не знаю, не відаю,  
За чим же я тужу!

Вбогі люди, вбогі люди!  
Скрізь вас, всюди бачу;  
Як згадаю вашу муку,  
Сам не раз заплачу.

Весно моя, весняночко,  
Усім несеш дари,  
Тільки мені безщасному  
Жадної відради.

Скрізь дивлять ся тії очи,  
Щоб звернуть від муки;  
Скрізь, усюди потомлені  
Простягають руки:

Із-за квіту пахучого,  
Як сонце злотить ся,  
З-за дерева веселого,  
Як місяць яснить ся.

В день і в ночі і в вечері  
І всяку годину!...  
Я-ж не маю порадоньки, —  
Я від журби згину!

Проспівав він тай замовк і тоді ледви схаминула ся стара мати, й каже:

— Кармелю! Де, в кого ти навчив ся такої пісні?

Кармель здригнув ся, пізнавши голос — пізнав неньку і відказав:

— Сама ся пісня в мене склалась.

І вже які він пісні складав і як їх співав, Господи, милий Боже! Чарівничі се були чисто пісні! Іншому трафило ся підслухати, як він співав і де що переняти — тільки що не на веселі радощі сі пісні були складені — і хто їх переняв, хто почув, кожний голову схилить і задумається ся...

## II.

Одного разу поїхав Кармель в чуже село, верств з дваїцять немірених, до млина. Рано — раненько він виїхав і довго їхав все полем. Ранок був ясний і теплий. Поле зеленілось, як оксаміт зелений, росиночки блищали, сонечко сходило, жайворонки співали в високости; по нічнім дощукі порох ледви знимавсь над шляхом, свіжість така округи й широта й благодать, що не надихаєш ся... Він все їхав та співав. То тихесенько співав, про себе, то знов голосно, на все поле пісня розносилась його.

Тай сим ранком ясненьким, веселим ранком усе таки про те саме співало ся в його сумній пісні, — все просило ся ради, спокою, вияви, все, мабуть, тіж самі постаті убогі й скривджені уявляли ся, як очима перебігав він квітущі поля округи. Вже великий гай йому на дорозі і шлях пійшов тим гаєм.. Величезні, столітні, дуби стоять, не шумлять й не шелестять, а поміж ними процвітають калинові кущі, процвітає рожа гаєва, а при самій землі росте трава густо й всяке зїле.

Кармель їде гаєм і співає, коли бачить — недалеко від шляху молода дівчина зриває зїле й плаче гіркими слїзьми. І у такій вона тузі була й у такому смутку, що ледво чи оглянула ся, почувши його пісню. А Кармель в одній хвилині як її зобачив, скочив з воза й опинив ся коло дівчини.

— Добрий день! — каже їй.

— Добрий день! — відказала дівчина, глянула на него смутними очима і зникли слїози її: з роду-віку ще вона не бачила, не снила такого гарного, який стояв перед нею. І не чує вона, що він її питає:

— Чого ти, дівчино, плачеш?

— А він дожидає її слова відповіді і глядячи на дівчину, очима-б випив, як би міг — і бачить він, що се убога й гірка дівчина: її білі плечі просвічують крізь плохеньку сорочку, спідниця на ній вицвила й уся в латках; на молодім личку нема румянцю; усточки рожеві не мають звичаю всміхатись, хороші очі впали й сумні і слїози по щоках як зупинились, по-

бачивши його, так краплями й дрожать. У руках дівчина держала зіле зібране.

— Чого ти, дівчино, плачеш? — спитав знов Кармель і тоді дівчина дочула його питане, та хоч дочула, вона нічого не відказала, перестала дивитись на него, а утопила очи у гаєву гущу.

— Чия ти, дівчино? Де живеш? — питає Кармель.

— Я наймичка з Ланів, служу там у хазяїв, у Книшів — відказала йому дівчина.

— Лихі, мабуть, люди сі Книші? — каже Кармель.

Дівчина на се не відказала, почала зривати та збирати зіле.

Кармель також, поруч з нею йдучи, зіле зриває та дівчині подає, а дівчина бере, — і все Кармель питає її про жите та про бутє. Та як став він говорити, як важко в чужих людей жити, та як сумно, почала тоді дівчина знов сильно й гірко плакати. Так сльози й ллють ся, так й котять ся по личенку біленькому. А Кармелю так жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!

— Не плач, не плач! — говорить він до неї.

— Як же не плакати мені? — відказала дівчина, — сами сльози ллють ся!

І довго лили ся сльози перед Кармелем, наче солодко їй було перед ним своє горе виплакати.

Потім дівчина каже:

— Час мені до дому; хазяйка з зілем дожидає!

Дві слізки остатні скотили ся, рожеві устонавка всміхнули ся любо та смутно, хороші очиглянули ясно та щиро.

А Кармелю з нею прощати ся все одно, що ніж острій в серце. Просить він дівчину:

— Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів: мені по дорозі!

Зирк! А віз його далеко — воли звернули на бік і пасуть ся. Кинувсь Кармель, вивів волів на шлях, посадив дівчину на віз, сам сів коло неї й поїхали.

Їдуть, мовчать та думають; їдуть зеленим гаєм. Вони разом наче опинили ся в якимсь божім раю, в якимсь непевнім щастечку: на лиці живцем румянець зарумянів, уста з легка розтулили ся, немов серце міцнійше беть ся. І здавало ся їм, що доїхали вони до села хутенько, так як би птах легкокрилий перепухнув. Ось кінець гаю, видко у бік село Лани, велике, богате село, панський будинок з білого каміня стоїть, немов палац над всім селом, на узгір'ячку, округи його квітники рябі, алеї темні... Пишний се був будинок і вкинув ся Кармелеви в вічі своєю пишнотою. Якась наче хмара темна повила його обличчя гарне. Ясні очі дівочі дивили ся на Кармеля і у той самий черк і собі посмутили ся й тихий голос поспитав його:

— Чи ви знаєте сей будинок?

— У перше бачу, — відказав Кармель, — та багато і бачив вже таких скрізь.

Віжджають вони в село Лани — проїхали три улиці й дівчина встала з воза, подякувала,

попращала ся й зникла за углом, а Кармель далі поїхав.

Їхав Кармель далі, та все тільки оглядавсь на село Лани жаліючи, що вже попрощавсь з дівчиною, та запевняючи себе, що знов з нею побачить ся хутко. І до млина він приїхав — дівчина в него з думки не сходила і почав він розпитувати мельника, що то за такі люди Книші й як вони живуть і який в них звичай. А мельник той був чоловік дуже понурій, дуже довго-вусий і дуже високий і балакати не любив, а ще гірше не любив розказувати і від него Кармель не довідав би ся нічого з роду, колиб не було мельникової дочки. Мельникова дочка любила балакати, а ще ліпше любила розказувати, а ще ліпше мабуть любила вона розпитувати. Вона ж то і почала було питаннями, та від Кармеля не змогла нічого допитати ся. Як народженець нічого не знає й тільки повертає очи до світла, так само Кармель не відповідав ні на що, тільки все питав про своє. Побачивши тее, мельникова дочка покинула сама розпитувати та почала оповідати.

Маленька вона була й прудкенька, немов пташка, та жадна пташка, мабуть, не нащебетала у годину такого, як вона нащебетала Кармелеви. Хутко довідавсь від неї Кармель, що Книш з Книшихою багаті люди, що в них сім пар волів, держуть вони дві корови і пшениця в них сього року гарно зійшла і той рік також все поле в них вродило; що дочка в них замуж пійшла, також за багатого і носить золоті очіпки; що в старих Книшів наймичка служить.



Маруся — сирота, що нема в неї ані родини, ані дружини і що мала плата Марусі і важка праця.

Може довгенько б еще мельникова дочка щебетала, коли б Кармель хоч часом словечком обізвав ся, — він сидів як німий перед нею і мельникова дочка знудила ся з тим безмовним гостем, мабуть, на кінци, бо покинула балакати, взяла шитво своє й сіла одалеки і заспівала. Пісня дзвінко співала ся, шитво хутенько шило ся й понурій мельник, стоячи у дверях в млині, дивлячись і слухаючи, подумав:

— Нема в світі нічого такого недбайливого, веселого, як ті дурні молоденькі дівчата. Також еще не виявив світ нічого такого хитливого: бач, очима раз-у-раз зиркає в воду — не може на себе надивити ся, хвастлива!

Мельникова дочка справді частенько зазирає в воду, де відкидало ся її личенько смугляве та румянее з блискучими оченятами, та може, що вона й не одним своїм личеньком любила, бо крім него вода віддавала весь зелений покот узгіря, на котрім вона сиділа, старі дуби, котрим мельник ціни не складав, козака, що задумавсь, замисливсь і, здаєть ся забув весь світ і все в світі.

Так, може не одним своїм личеньком любила мельникова дочка, та мельник був, як вже сказано, чоловік понурій — не можна його було нічим змудрувати і з того часу, як він поховавши жінку, відшукав в неї сім зеркалацьків, яких вже смирих і пісних жінок і дівчат він стрічав на віку, та не помогло: зостало ся

таке в него переконанє. що кожда вдивляеться аж в сїм зеркальцїв, — і зостало ся те переконанє, немов цвяхом прибите. А мельникова дочка... Та, мельникова дочка, бувай здоров. Не будемо вже знати, як ти заспїваєш далї і що зробиш далї — мельник кличе Кармеля, — от складають муку на віз, йде розплата й Кармель їде до дому.

Їде Кармель до дому та все думає про дївчину, про наймичку. Минає село Лани вже так потихесеньку, неначеб недужого віз, а очі то як розбігають ся на всі боки! Та ніхто не показавсь на улиці — і аж до самого дому зітхав Кармель. Дївчина з ума не зходить. Перебув день Кармель зі своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще ваще, ще солодче; перебув третій день — зовсїм вже сили немає. Голова болить і серденько кипить і тїло дрожить. Ще ледво перемиг себе він до півдня, а тоді запряг тай поїхав в село Лани.

Він не знав, не бачив, як переїхав чистим полем, як проминув темним гаєм, тїлько все поганяв. бо поле, здавалось йому, розбігало ся все ширше та дальше, гай все розроставсь довший та непроглядний.

Приїхав таки у Лани. Приїхав. Тихий вечер, сонце низенько, на селї пусто, — ще люди з роботи не повернули ся, — тїлько стрічали ся на улиці дїти. що бавились та грались, та наймички дві пїйшли по воду. — Вийде її вона, — подумав собі Кармель і повернув коня до ріки і став на березї дожидати. І вона зявила ся з ведрами і вона прийшла — Кармель і дихнути

тоді не міг, так дух йому заперло. А дівчина, побачивши його, узялась рожевим румянцем, мов огнем і проміням. Нікого не було над рікою, тільки вони обоє.

— Ти пійдеш за мене дівчино кохана? — питає Кармель.

А вона йому відказала: — Я твоя.

Посідали вони поруч над рікою, на зеленім низькім березі і просиділи вони там укупі аж до зірок ясненьких. І не чула того вечера Маруся наймичка, як хазяйка сварила її, як дорікала й докоряла, не доходило їй нічого гіркого до серденька, що тріпотало ся з роскоші любої та нової. Як полягали всі спати, сиділа Маруся край віконця й дивила ся на зорі блискучі, на небо прозоре. Так дивлять ся в небо ті люди, що вони дуже кохають на землі.

Говорить Кармель до своєї неньки: — Хочу я, нене, одружити ся, хочу взяти за себе наймичку Марусю!

Мати почала його вговорювати й просити:

— Не жени ся ти, мій соколе, з тою Марусею! Не бери, мій сину, наймички! Візьми ти краще богату жінку.

— Мамо! Мамо! — промовив Кармель, а сам увесь і затрусив ся і затрепехав ся. — Чи ж ти мені не рідна мати?...

Старенька злякала ся його облича й виду: — Ожени ся, любенький, ожени ся з нею! Коли вже вона тобі така мила, то й мені також буде дорогою невісткою!

І оженивсь Кармель з наймичкою Марусею.

III.

Перший рік, одружившись, Кармель був зовсім поправив ся: суму того не було й видно жінка в него пишалась, як пишна рожа, й жили вони з нею як риба з водою. Народила ся дочка в них, все в господарстві вело ся добре, й стара Кармелиха казала, дякуючи Господеви, що кращої вже долі ні дітям, ані собі не жадає.

Колиж отсе знов засумував ся Кармель. Засумував тай засумував. Знов почав з хати втікати, блукати на самоті, почав блідніти і зітхати.

З чого те лихо повернуло ся? Звідки нагнало ся? Чи ж не був він щасливий і коханий і на все довольний?

До чого ж еще гнати? Чого жадати?

Отож власне, одного разу сиділи вони всі в купі вечером по роботі, тоді, знаєте, як вже все втихне, сонечко вже запало за зелений гай і от нахвалить ся перша зірочка; тоді як чоловік втомлений денною працею відпочиває і обіймають його думки та гадки і чує він свою кривду, чи правду, вживає лучше своє щасте або безталанне — тоді сиділи вони всі в купі — дивили ся так, начеб справді не прибирали вже собі чого пожадати, навіть дитинка маленька нічого здіть ся собі не жадала в забавку, бо сидячи тихесенько між ними, тільки всміхало ся рожевими устоськами та блискотіло ясними віченьками, — чого справді було ще жадати собі? Коли ж разом якась думка замутила й засмутила Кармеля, наче

злякала, наче світ йому завязала. Ввесь він змінив ся, наче переродивсь і вийшов з хати, каже:

— Душно мені щось, пійду трохи.

Мати стара потурбувала ся, чи не слабість яка кидаєть ся. Він її заспокоїв:

— Ні, ненько, я здужаю.

Вірна дружина очима любими питала ся його — він на відповідь пригорнув її міцненько.

Пізно він повернувся до хати своєї — вже й місяць і зорі в небі — все село поснуло, спала дочка його маленька, спала стара мати, не заснула тільки молода його дружина — вона стояла на хатньому порозі й дожидала й виглядала його, стріла й пригорнула ся, неначе б запитала ся: чи не треба її життя або смерті, її напасти чи роскоші?

— Марусе кохана! — каже він, пригортаючи її, — Марусе кохана! Я не зношу людськогго лиха й убожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити тее бутє!

Тай став думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидаєть ся туди й сюди, шукає ліків, з усіма радить ся та плаче, біжить до лікарки, то знов поспішаєть ся до знахорки: „Син вяне! Син нудить ся!” Зовсім старенька з сили вибила ся, з журби та з тривоги зовсім память свою загубила.

Молода дружина Кармелева не кличе знахарок ані лікарок, не радить ся нікого, не скаржить ся нікому, що в неї там на серці й на

душі, питає вона про себе, мовчить, нікому не каже. Тільки румянці зникли в неї з личенька, пісні її замовкли і очі хороші посмутніли.

Подумати б людям, що в Кармеля з жінкою щось не гаразд, так ні ж бо: глянути на них, то й сліпі же зобачать, яке вірне, незмінне тут кохане, яка порада і приязнь добра. Господарство в них також в гаразді... І балакали люди добрі про Кармеля, що „зовсім він щасливий чоловік — чого б то ще йому треба? У всім його Бог обдарив — чого б то ще справді треба? Зовсім він щасливий! Зі свого щастя попсувавсь, вередує, та і себе дурить, і людей дивує!” Інші то й в вічі Кармелеви дорікали тими словами. Кармель нічого не відповідав — ходить він часом цілісенькі дні, не промовляючи ні до кого словечка, сумуючи а часом несподівано чути його голос, пісня немов поклик який...

Кажуть люди, щом щасливий, — я з того смію  
[ся,

Бо не знають, як я часом сльозами залю ся.  
Куди пійду і погляну, — скрізь богач панує,  
У роскошах превеликих днює і ночує.  
Убогому, нещасному тяжкая робота,  
А ще гіршая неправда, тяжкая скорбота!

.....  
Молодоте — молодоте, єдина сила!

.....  
Літаж мої, літа мої, літа молоденькі,  
Ой, коли-ж ви так даремні, будьте коротенькі.

І знайшли ся поміж людьми люде, що здригали ся на сей поклик і зупиняли ся, чекаючи наче доброго спасеного суду, несподіваного, жаданого визволення. Може не оден наймит гіркий, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, — „що не має гірше так нікому, як бурлаці молодому” — почувши Кармелеву пісню, замовк і повернувсь до хозяйської хати задуманий і того вечера не чув лайки, не слухав ганьби, не вважав на хліб, йому відкраяний на вечеру, а на другий день робивсь немов хорий, немов до своєї роботи й служби незгожий, не приймав хазяйської страви і очи мав блискучі й ясні і наче молодів й зацвітав цвѣтом.

Може не оден богач, почувши ту Кармелеву пісню, покидав співати також свою недбалу та потішаючу і обертав свій погляд задивований у всі боки і йшов оглядати свої всі добра і сумував, як той бувший цнотливий богач, що всі його знають; може також вишукувавсь не оден і такий богач, що важкі скарби віддав на добре діло....

Коли хутко разом зник Кармель з дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його цілий тиждень. Зник, як вода змела, нікому не кажучи нічого.

Стара мати мало що розуму не стратила з горя та жаху, з ляку, — ходить, шукає його, наче голку, по всіх кутках і закутках: дружина сидить в хаті немов з хреста знята: малесенька дочка кличе; — „тату!” — питає: — „де тато?”

— Марусе! Що маємо робити? як маємо бути? Де його шукати маємо? — питає стара Кармелиха молодої невістки.

А невістка відказує: — Будемо його дождати мамо.

— Дожидати? Може його вже, Марусе, й на світі нема!

Маруся тоді говорить старій:

— У ту ніч, як він пішов, я чула й питала його: що нам робити, серце? — а він казав мені: — не шукай мене, не питай про мене — дожидай мене, а я сам прийду!

— Добре-ж добре: будемо його дождати! — промовила стара Кармелиха. — Будемо його дождати!

І так вона зраділа, наче Кармель вже на шляху до дому: і в віконце виглянула і на хатний поріг вийшла, на всі боки подивила ся. Проте проходять-минають дні за днями — все вони дожидають Кармеля і все Кармеля не діждуть ся, все нема Кармеля.

Отсе одного разу — було свято тоді й погода — сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на приспі, дивила ся в поле на шлях, а невістка сиділа побіч неї з дочкою на руках і дочка щебетала: .

— Мамо, ти тепер німа й глуха. — і тягнула маму за намисто і приклала пучечки мамі до уст і до ух і все дратувала. — Мамо, ти тепер стала німа й глуха! Німа й глуха!

Молода Кармелиха часом всміхала ся дочці, часом міцнійше пригортала дитину до себе. Підійшов до них сусід, привитавсь тай каже:



— А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? Ані перейти тепер туди, ані переїхати.

Стара Кармелиха була стрепенула ся, як сусід промовив: — А чи ви чули — та як почувала, що се річ про Чорний гай, то їй перестала вважати. Чорний гай далеко, в іншому повіті і Кармелю туди нема по що братись, — хоч би не сказала того стара, чого йому їй у своєму повіті зникнути і по чому вона порішила, що він близько десь, а не далеко, — перестала вона слухати сусідову мову і знов задивила ся на шлях.

Смутніі, хороші очі молоді Кармелихи не віднимали ся, не відривали ся від сусіда і пильно — вона слухала його мову.

А сусід каже: — От, — говорить, — що крамарів розбили, панів розбили. Тільки що — є тут диво...

— Яке диво? — спитала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусід сідаючи на приспі коло неї, — що нікого там не ріжуть, ані забивають, тільки обберуть тай пустять на волю, коли богач; а зобачать — ти убогий бідний чоловік, так йди собі цілий, як був і пучкою тебе не дітнуть ся. От, кажуть, їхав оден бідолаха, здивувався з тими молодцями, тай засміяв ся:

— Не боюсь я вас, каже, пани мої молодці. Голому розбій не страшний і жите не дуже його дорогоцінне. Коли забити, то бийте, а ні, то пускайте — в мене нема часу стояти, треба їхати.

Тоді кажуть, виявивсь старший, їх отаман і кинув йому капшук гроший і промовив:

— їдь собі друже! — й сам і всі його молодці зникли в пущі. А той бідолаха зовсім остовпів від такого доброго дива, й до дому приїхав сам не при собі і привіз капшук гроший — саме що найчистійше срібло!....

Нічого не промовила на се молода Кармелиха, тільки збіліла, неначе біла хустка і поцілувала свою маленьку донечку, що й вона втихла на її руках і також слухала.

#### IV.

Знов йдуть дні за днями і часи за часами і що день, що година, то більше все вісток, про розбійників в Чорнім лісі.

Справді, чудні, та небувалі се розбійники зявили ся і чудний та небувалий вони також розбій справляли, що коли попадавсь їм богач в руки — вони його оббирали, попадавсь убогий — вони його наділяли; нікого не забивали, не різали. Також чудний та дивний в них отаман був: йшла чутка, що така була краса його неописана, невимовлена, що не можна словом розказати, ані пером описати, та славили, що не можна й очима було надивити ся, бо сліпила вона, як те сонце ясне.

Їхала, кажуть, одна скупа пані і везла з собою всі свої скарби, — така вона скупа була, що ніколи з роду не розлучувала ся з тими скарбами своїми ні в день, ні в ночі, — їхала вона Чорним гаєм і попала ся розбійникам. Обступили її бричку; фірманів і слуг її відігнали і

говорять до неї:

— Віддай, пані, гроші!

А пані страшно закричала та несамовито на весь гай темний і вчепилась руками, немов кіхтями у своє добро — не дає. Хотіли в неї видерти, відібрати, так тільки хрустять її старі пучки, а не відривають ся і очи хижі блискають у місячному світлі, неначе хижої, голодної вовчиці. Виходить тоді атаман сам з пущі і промовляє:

— Віддай, пані, гроші! Прожила ти в золоті, в розкоші, — буде вже з тебе — дай іншим!

Як глянула пані на отамана, то навіть скарби свої з рук випустила: як блискавиця вразила її та краса чаруюча, — впала пані без пам'яті, бо скупощі її аж за серце вхопили, а та краса збавила всю силу.

І їхала також молода дівчина богата з братом своїм і також попали ся розбійникам. Брат був чоловік хоробрий, оглянувсь округи — гай стоїть чорною стіною, звідси і звідти обступили люди високі, кріпкі, міцні; бачить він — негарне діло, а гаки думає собі: — Спробую відбивати ся!

— Сиди тихенько, сестро, — каже сестрі, — не бій ся,

— Пропустіть, люди добрі! — а вони йому на теє:

— Дай гроші богачу! — Сестра вже чи жива, чи мертва сидить.

— Нема в мене гроший! — відказує брат.

— Давай бо по волі, а то візьмемо сило-

міць! — грозять вони йому і ближше підступають.

Сестра заплакала, закричала і затулила ся руками. І чує вона поміж гомоном, та сваркою чийсь голос її вговорює: — Не плач, дівчино, не бійсь! — Хутенько відняла вона руки від лица і глянула, хто поперед нею стоїть, — і вже до віку з пам'яті в неї не вийшла та краса чудова. Страх її і жах минувсь, і такий спокій обняв її, що хоч жити, хоч вмирати зараз — все те зарівно. Вона склала руки, дивила ся та слухала.

Відібрали гроші в брата, тай пустили їх.

Богато убогих бідолах в світі нищих, голод і холод — памятайте! — промовив той самий голос, що вговорював дівчину, не плач, не бійсь — голос отаманів.

Ніхто в дівчини не зняв з шиї дорогого намиста з дукачами — вона сама зняла його і кинула отаманови під ноги і чула від него: — Спасибі, дівчино!

З того часу все в дівчини якось помарніло і повяло: і місця і облича всі поробили ся без цвіту і без квіту наче. Каже дівчина отцю й неньці:

— Тату, мамо! Пійду я в монастир! — і пійшла в черниці.

А брат її, не кажучи слова, не давши чуток жадної отцю, ані матери, ані приятелеви, зібрав все добро, яке мав, покинув всю придобу, залишив і спокій, втік і пристав сам до громади в Чорному лісі.

V.

Коли в Кармелевім селі пійшла чутка, що се їх Кармель отаманує в Чорному лісі, — зворушила старого й малого, доброго і лихого. Котрий козак стрічавсь, то все козак заклопотаний; котра козачка приходила, то все козачка розтурбована, в тревозі! Дійшла чутка до Кармелевої матери старої й до молодої дружини. Стара мати говорить, до невістки заливаючись сльозами:

— От люди лихі, от не добрі, Марусенько! От поговір який на мого сина, от позлодійка яка на мою кохану дитину! Не повірю я сему! Не повірю! А як віри пійму, то вмру! А ти-ж Марусе? Що-ж ти?

— Я буду жити й буду любити, — говорить Маруся; а маленька дочка стояла тут та слухала і собі також бубонить:

— І я з мамою! І я з мамою.

Проминуло ще багато днів і одного разу в ночі — ніч була ясна, та тепла, місяць світив і зорі, сади у квіту стояли, хати у тиші і в сні, соловейки щебетали, — Кармелева дочка спала солодко і легенько дихала; заснула також і стара мати, нагорювавши ся та наболівши ся і спала неспокійним сном: то зітхала вона в сні, то знов зкрикувала, схлипувала, — сон хоч зміг немічну стареньку, та спокою їй не дав.

Не спала Кармелиха-дружина. Вже багато ночей вона не спить і багато, мабуть не буде спати, бо вона молода, кріпка, а що день, що година її тугу прибильшує.

Не спала вона й думала о тім, кого вона кохала. Коли чує — тихесенько відчиняють ся двері і бачить вона — вступає він і чує його в своїх рученьках. І не знала вона, чи стемнів тоді світ божий, чи засіяв, чи то була розкіш, чи біль і як вже схаменула ся вона в садку і бачила кругом себе пахучі квіти, ясний місяць і зорі, і тоді ще довго-довгенько вона нічого не розуміла, не знала, тільки те, що вона на руках, що він тут коло неї. І все вона дивила ся на него і потроху опам'ятувала ся. І почали вони розмовляти по тихо, і цілу нічку розмовляли. Місяць скотивсь з неба, зорі поховали ся, соловейки втихли, на сході почало рожевити і листочки на деревах затрепихали ся і Кармель обняв — поцілував дружину, пращаючись. І пішли вони разом обоє полем, шляхом, до долини за селом, — в долині три коні пасло ся вороних і два товариші дожидали, палячи люльки; тут ще попрощавсь Кармель з дружиною і чули товариші, що промовив він до дружини: — буду до тебе. І всі три сіли на коні тай поїхали — тільки іскри з під копит кінських сипнули, тай з очий зникли.

А Маруся повернула до дому. І дома і в сусідів всі ще спали — тільки що схід порожевів полумінистий та листочки на деревах жвавіше трепехали ся.

І знов дні за днями і часи за часами. І що дня, що години розбійнича зграя в Чорнім лісі збільшала ся і що дня, що години багаті та вельможні люди гірше та гірше лякали ся й трівожили ся. І порішили вони чи так, чи сяк, не

жалуючи нічого, зловити отамана й вирядили шукачів та слідців і обіцяли їм велику нагороду — за зловлене того отамана. Отжеж ті шукачі й слідці розіхали ся скрізь купами, шукаючи та висліджуючи.

Проте час минав, а отамана не могли піймати. Не раз розбігла ся чутка: — Зловили отамана! — й цілі тичби людей збігали ся на него подивити ся, з цікавостію — аж чутка показала ся неправдива. Правда, що зловили десь в лісі чоловіка непевного, та се був якийсь бідолаха, що його вигнала на великий шлях нужда та біда, або й зовсім безвинний перехожий часом був схоплений. Чутка і така розбігала ся, що отаман всіх чарував, що очі відводив, доторкалась серця; розійшлась чутка, що його голосу не чути, його погляду стрінути, а його краси бачити ніхто не міг безпричасно та недбало: що він кожного чарував, приманював до себе. Була навіть чутка, що багато шукачів і слідців його в руках держали та пускали оманені, а потім вже до віку не були здатні до своєї служби.

Та знаходять ся в світі люди, що їх жадна краса не вчарує, жадна омана не приманить, — і от знайшли ся такі на отамана і взяли ся його слідили і вишукували без відпочинку так, як без відпочинку і без перестанку він утікав від них, в день і в ночі, темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та дугами, високими горами...

VI.

Одної темної ночі, як всі спали, Кармелева дружина стояла у своєму садочку під вишнею немов замурована, поки не виявила ся постать від долини, — тоді вона кинула ся на зустріч, як душа до раю — до свого Кармеля.

Він задиханий, зморений, утомлений, змучений, пригорнувши її, не міг довго придержати у своїх зімлілих руках, ледво зміг слова промовити.

— Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні і чотири ночі никаю, не спиняючись... товаришів розпустив...

— О, коханий, — каже Маруся — і в нас тут були, питали ся всіх — всі відказали: — нічого не знаємо! — Вчора... Що се таке? — спитала вона, бо тоді саме щось стукнуло й грякнуло десь і хата освітила ся ясним світлом, з хати голосний розговор дав ся чути, оклики й скарги і близенько коло них в садку голоси й люди з усіх боків.

— Держи! Лови! Маємо! Держимо! — рознесло ся по тихій погоді в ночі.

Схопили Кармеля.

— Марусе! — промовив він хутенько й тихесенько, — кажи, що нічого не знаєш... Чуєш... Марусе?

— Ні, — відказала Маруся.

Стара мати прибїгла з плачем, питаючи ся, чи сьому правда, благаючи, щоб відпустили си на її єдиного; побиваючись, що беруть. **Мале-**



нька дочка прокинулась і як була у сорочці, розхрістана — кинулась до тата і вхопила ся його рученятами. Всіх відірвали від Кармеля, кинули його в візок і повезли шляхом, а все село зняло ся, наче рій і гудячи дивило ся в слід, а за возиком поспішала Кармелева дружина з дитинкою на руках. Стара мати не здужала на пішки; омліваючи раз-у-раз, вона дожидала, поки запрягли для неї коня парубки, порушені духом, доторкнуті до серця, непевними руками.

І привезли Кармеля у велике місто у кайданах і зачинили в камінну темну темницю, Богачі кричали: — Діждавсь Кармелюк! Отже й заплата Кармелюкови! — Убогі люди по тихо розмовляли. Молодиці й дівчата плакали, старі люди хрестили ся, благаючи: — Помилуй, Боже милий!

За Кармелем в слід прийшла його дружина з дитиною і привезли його стару неньку. Почали судити Кармеля і судили його чи малий час.

Чи хто йшов тоді, чи їхав минаючи, кождий бачив на пляцу проти зачиненої вязниці стару жінку, прибиту на остатній своїй силі, що тут сиділа на великому камені та плакала, — як хто до неї підійде, то розказувала своє лихо побиваючись; і молодую молодицю, що безмовно сиділа, наче стративши все своє дороге та любе, як до крихітки румянець в неї зник; а біля неї маленьку дівчинку. Ніколи не бачили, щоб ся дівчинка грала ся, або пустувала, або опинила ся на улиці де було видно

— спродавали ся ласощі й іграшки — ніколи!

Смирненько коло молодої сиділа та дівчинка мала, часом тихесенько щось питаючи в неї, або до неї промовляючи, часом горнулась до старої, що її плачем обнімала й пригортала слабими, недолугими руками. Вони майже жили тут проти вязниці; тут, на великому сирому камені, що його незвісно хто, коли, й для кого поклав серед пляцу, вони мали свій обід і вечерю. Мабуть вони-б і ночували тут, та не дозволяли на се міські порядки, то мусіли що ночі забиратись до хатки, де знайшли собі місце і там лягали з вечера. Остатній погляд на темницю, на її понурі вікна і думка понад нею носила ся; в ранці перша думка в темницю летіла і перший погляд жадав того ж понурого образу темниці.

Жадної полекші, жадної зміни не робило ся, тільки що погода все холодшала, осінні морози падали, вечері й ранки ставали зимними; всі люди вже вдягали ся в кожухи, всюди в печах запалили по хатах і мала дівчинка бігла вечером до хатки, а ранком на своє місце на великому камені проти темниці, а стара вже не мала сили кроку перейти, не опершись на молоду невістку.

Всі вони знали, який суд буде і тільки дожидали того дня, коли скінчить ся. Прийшов день той, ясний, холодний; сніжок потроху рошив; коли відчинили ся двері від темниці і глухо брязкаючи кайданами, почали виходити злочинці, пара по парі. На пляцу зібралась купка людей, якісь дві жінки плакали, вигляда-

ючи своїх поміж парами в кайданах. Кілько розпучливих голов перейшло поміж тими парами.

От і Кармель. Хто з ним має попрощати ся, дозволили попрощати. Кармелева мати упала, побачивши його; жінка його з дочкою були коло него, зовсім на поготові з ним йти в далеку дорогу, та Кармель, попрощавши ся з нею, став прощати ся з жінкою, й з дочкою і щось тихесенько промовляли. Жінка спалахнула на лиці, почувши його слова, як від непередвіженого жалю, а дочка скликнула:

— Ми тебе не хочемо кидати тату! — двічи чи тричи, а далі обхопивши батька закованого рученятками, заплакала.

— Кармелюк! Кармелюк! Се Кармелюк! Де він? От він! — ціла купа наче хвиля морська порушила ся й колисала ся.

Казано рушати засланцям і рушили. Купа людей за ними, проводила їх за місто далеко на шлях і купа все прибільшала ся, все голоснійше чуло ся:

— Кармелюк! Кармелюк! Кидано гроші з усіх боків, посилено в слід: — Помагай Біг!

Вели матір із Кармелем, йшла жінка з дочкою коло него. Коли ж казано всій купі звернути ся.

— Умру я... Хутенько вмру! — промовила стара мати, ледво дихаючи, а дочка мала цілуючи тата, скликнула:

— Коли б же з тобою йти!

— Все буде, як кажеш, — промовила вірна піддана дружина.

— Сподіваймо ся на ліпші часи!... промовив Кармель.

— Рушати! Рушати! — і рушили. Всі далше і далше. Вже не чути глухого брязкотаня від кайданів. Ледво вже постаті мріють. От і зовсім зникли — тільки дерева при шляху вирізували ся на ясному небі з того краю, куди зникли.

Стару матір вели люди, молода жінка несла дочку, плачучу, купа вся посувала жалуючи, судячи, та радячи... Того ж дня виїхав возик з міста в Кармелеве село і повіз тудя до дому його сімю. Знов засвітило ся в хаті в вечер і всі там, сумуючи, не розлучали ся з ним в думці, — проводили його душею незнайомим шляхом у незнане засланє.

## VII.

Минув рік. Стара мати як пообіцяла ся хутенько вмерти, так і вмерла і на весні її могила вже травою заросла густо й високо.

В хаті жила Кармелева дружина з дочкою. Колись після того, як Кармеля заслали, сусід глядячи по головці його дочку, любенько спитав:

— Що ви поробляєте з мамою, маленька?

— Дожидаємо! — відказала маленька, — бо вони дожидали. Казав Кармель дождати його, зістати ся в дома:

— Лиш визволю ся й поверну сам.

— Буде, як кажеш — на те відказала вірна дружина і на все згодила ся. Далі вже мала дочка піросла, навчила ся здержувати слова, і

ніхто вже не чув, що вони дожидають Кармеля, та вони дожидали його. Дожидали у досьвіта і ранком і в день і вечером і опівночи — від зорі до зорі, від ночі до ночі — все дожидали.

І минали їм так години, дні, тижні й місяці. В день праця, робота, клопіт і все тая несподіванка й дожидане; вечером відпочинок і все тая несподіванка й дожидане. В день часом сусідка приходила і тоді трохи клопоту забували ся, а вечером, як все втихне і нічого не чути, матери з дочкою тихенько сиділи, засвітивши в хаті, наче на привитане.

Дочка мала не бралась до іграшок — любила вона з ненькою розмовляти та часом співати своїм маленьким глосочком батькові пісні і як вже старала ся мала виспівувати краще — так старала ся маленька, що личенько починало палати, серденько боліти і вся мала трепехала ся. Мамині очі дивились на неї й руки простягали ся, — брала її мати до себе й пригортала, а маленькі рученята обіймали маму за шию і так довгенько вони зіставали ся — часом до пізної ночі.

Пізно-пізно. Ніч минає, світло гасне: дитинку, що не лягла на постіль, ложить сон коло неньки і молода Кармелиха в досмертній тузі та печали, затулить личенько білими рученьками. І так час минав та минав, а вони дожидали та дожидали.

Одного вечера сиділи вони в хаті, засвітивши світло, як завсїгда й думали все тії ж думки і сподівались все тими сподіванками. Ко-

трого вже то вечера, в котрий то вже час дочка мала, промовила: — Може сьогодні — до неньки, і обоє вони сиділи тут. Коли хатні двері відчинили ся і він, дожданий, явивсь перед ними... Боже світе! Боже світе!

На другий день в селі все прокинуло ся і сповняло ся село спокійним, щоденним гомоном і сонце ясно зходило і як перше виходила рано на роботу Кармелиха, так і тепер вийшла. Вийшла і подивила ся округи, що наче б все змінило ся, та як заплаче, як заридає! Не з жалю, бо як дочка мала кинула ся до неї, вона так і всміхнула ся і споглянула — так же і блиснула з очий хороших — сама відрада.

Скоро потім Кармелиха продала хату, пращала ся з усіма й покинула село з дочкою. Чули від неї люди, що може забереть ся вона до близького міста і там оселить ся, а може піде аж до самого Київа; певно, що ніхто не знав куда вона забрала ся, ані де проживала. Дехто говорив, ніби, що бачив молоду Кармелиху з малою дочкою в хуторі далеко, де вона заробляла; друга знов вістка була, що вона в місті ходила на поденщину, — всі хто знав її жалували її і малу дочку, згадуючи про їх перший талан, та про теперішну біду.

В хаті инша сімя замешкала, господарила; в садочку позрубувані були старі дерева, деякі понасаджувані молоденькі. Сеї-ж таки весни почули таки скрізь, що знов зявили ся розбійники. Кармелюкове товариство, що знов Кармелюк отаманує — визволивсь, повернув. Убогі люди зраділи, а не оден попадавсь тоді

бідак, який одежиною обдертий, а на ділі багатий; не одному тоді на обличчю, що його сушила журба і нужда, грав усміх завзятий та блищали жваво очі....

А богачі знов заметушили ся, знов перелякали ся, свої ради збирають та свої громади; суди всі сполошили, сиплячи грішми, закуплюючи судську дію, — хочуть вони Кармелюка знов схопити та міцнійше зачинити та дальше заслати. І почали знов за Кармелем шукати та висліджувати. Та багато-ж роботи було їм, бо товариство зібралось тепер о моноого більше, що майже залягло по всіх гаях великих і ярах глибоких, по ріжних повітах.

### VIII.

Був гай великий, що не дуже далеко від міста, а близько коло маленького двірця глухенько зеленів, темно зеленів та шумів. Колиб хто балакливий ходив тими глухими нелюдними шляхами, то б розказував, як часто стрічав молодицю з дівчинкою невеличкою. Молодиця йшла з кошичком, дівчинка з другим і як поспитати їх: куди? — відказували вони: — по гриби, або по ягоди на продаж в місто — справді що тижня, що три дни, можна їх було бачити в місті — на базарі з грибами, або з ягодами.

В сьому великому гаю спокійно було й ніколи не чути про розбої жадні.

Молодиця з дівчинкою йшла, вступала в гай і якось разом зникала між деревами наче крізь зелену стіну вуж, хутко, шпарко — в

одній хвили, не припиняючись, знайомими гаєвими стежками доходила до ланку в пуці і там сідала відпочивати.

В непроглядному гаю тихо, як у церкві. Столітні дерева підпирали ся молодими; міцні, широкі їм віти лежали на молоденьких гнучких вершках і гнули їх до долу своєю важкою силою. Далі поросли всякі кущі. Сонце западало туди тільки іскорцями і квітки там розпукувались в тіни та холоді. Калиновий і бузиновий цвіт розпускав там в два рази більше; червона, пламениста шептина — розквітала тут пишнійша й блідійша і пахла лекше.

Тихо. Тихо, поки захрускають віти легенько і обое — молодиця й дівчинка всміхнуться і стрепенуться і зявиться ся чоловік, хоч блідий, задиханий, зморений, холодний, порохом припалій, та гарний, як сонце. Тут його стрічали, тут мав він і страву і спочинок; тут його називали коханим та жалували; тут молодиця переказувала все, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїм дитячим щебетанєм, приносила часом якісь ласощі, що він за них дякував дуже всміхаючись до неї любенько і клав свою голову змучену молодиці на коліна і засипляв. а маленька сторожа сторожила широко та жваво, дурно тривоги не збивала, та в часу завішала, коли де непевно було.

Минала година віджалувана й відмірена на спочинок; прощали ся, як кохали ся — із жалем та з болем великим та ще більшою вірою й надією. Зникав чоловік в гаю; молодиця й дівчинка повертали до міста. Три дни і три



ночі пережидали вони, поки до гаю знов вибирали ся і молодиця тим часом ходила на поденну роботу, зоставляючи дівчинку саму в хаті, — якусь маленьку хатку вони знайшли, що прилипла під горою геть за містом, недалеко від річки. Молодиця день цілий робила на роботі; дівчинка, хоч невеличка, також не гуляла: воду брала ся сусіді носити, в городі в неї полоти.

— Якаж дівчинка розумненька, — що вечера казала сусіда стара, гладячи дівчинку по головці та даючи в маленькі рученятка грошик і другий і йшла в свою хату на спочинок, запросивши дівчинку й на завтра робити до себе.

Мала виходила на берег туди, звідки видно було до гаю й думала там собі сама і гадала а часом співала пісні — тії пісні, що тато навчив, держучи її на своїх руках та пригортаючи до себе, там, в зеленому гаю.

Повернув ся я з Сибірі, нема-ж мені долі:  
Хотяй же я не в кайданах, однак же в неволі!  
Слідять мене в день і в ночі в всякую годину,  
Нігде мені подіти ся, від журби я згину!  
Зібрав собі жвавих хлопців і щож мені з того?  
Засідають по дорогах, ждуть подорожнього;  
Ой, чи їде, чи не їде — дарма, треба ждати...  
Ой, прийдець ся Кармелюку, марно пропадати!  
Зовуть мене розбійником, кажуть, що вбиваю,  
Я-ж нікого не вбиваю, бо сам душу маю!  
Як що візьму з багатого, я вбогому даю,  
І так гроші поділивши, я гріха не знаю.  
Маю жінку, маю діти — коли-ж я їх бачу?

Як згадаю про їх лихо, може й сам я плачу!  
Пійшов же-б я до їх села — красу мою знають:  
Куди тільки поверну ся, то зараз піймають:  
Прийшла туга до серденька — як у світі жити?  
Світ великий і розкішний, та нігде ся діти!  
У неділю дуже рано у всі дзвони дзвонять,  
Ой, а мене Кармелюка, як звірюку гонять.  
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай заганяють,  
Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!

Від міста, шляхом, надходила молодиця і  
стрічали ся вони з дівчинкою й разом до до-  
му повертали ся, веселенько розмовляючи, зга-  
дуючи, чи сподіваючись, чи горюючи...

### ІХ.

А тимчасом Кармелеві зороги не всипляли:  
казано взброїти шукачів і слідців, приказано  
стріляти, як що не можна буде живцем взяти.

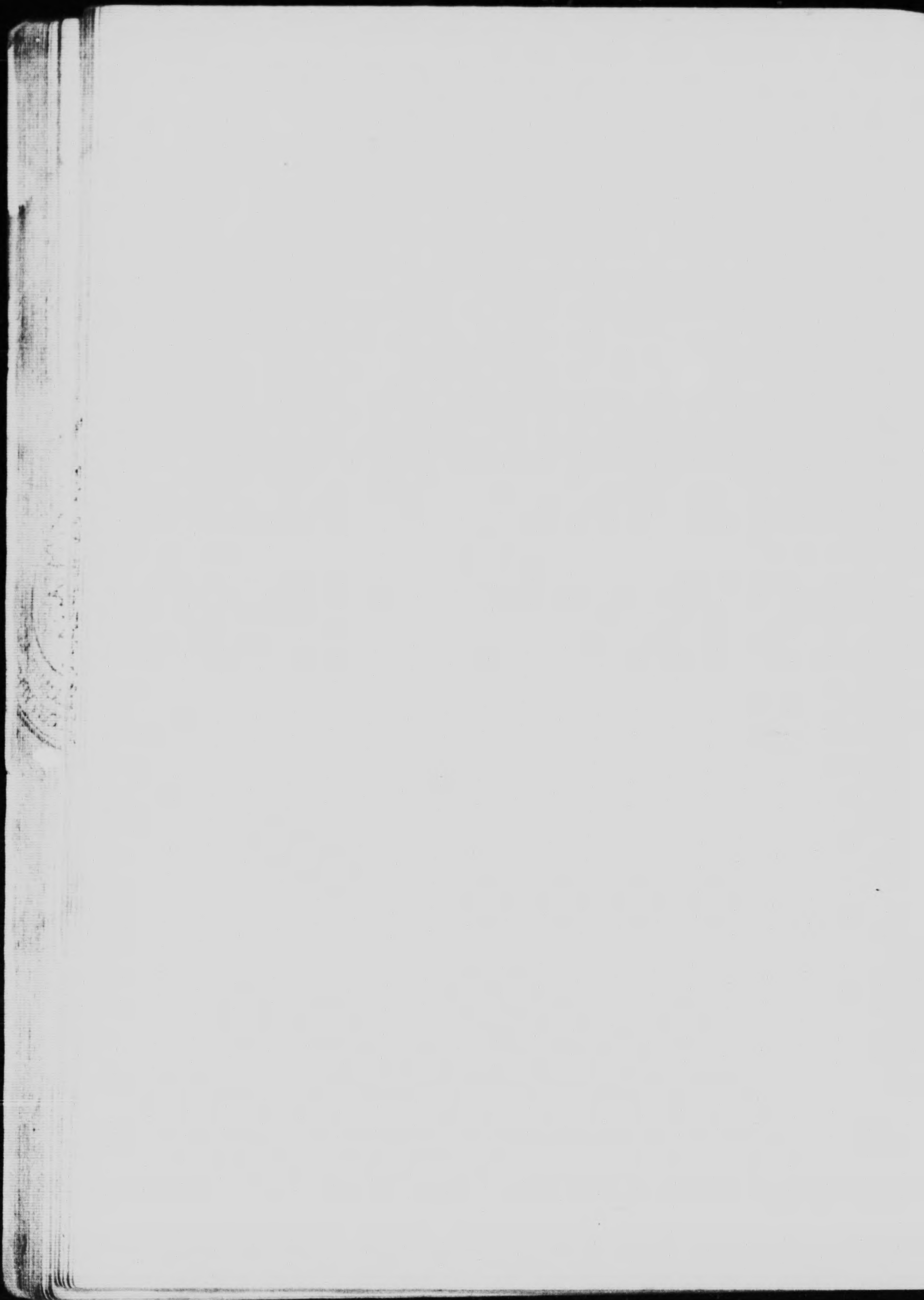
Богато — багато тих днів минуло, що ко-  
жного дня молодиця й дівчинка стрічали об-  
лича — чи не несе воно страшної вісти, прис-  
лухували ся до кожного слова, чи не промо-  
вить ся гірка вість. Богато — багато перебуло  
ся тих днів, як стріла, пролетіла: Кармелюка  
ранено, Кармелюка везуть!

І привезли його. І знов йому темниця тем-  
на, важші та кріпші кайдани і заслане дальше  
та скрутнійше; знов його стріла й провела  
людська зграя купами, гомонячи, жалкуючи.  
То знайшла ся його жінка й дочка. Як першо-  
го разу, вірна дружина знов промовила до не-  
го: — Буде як кажеш, — а дитина плакала й

цілувала його, а він як перше сподіючись на  
ліпші часи; знов казано засланцям рушати —  
й рушили. і зник він знов з очий і як перше,  
тільки дерева при шляху вирізували ся на  
ясному небі з того краю...

Його гнали все далі та далі, а вони, зоста-  
вши ся, тяжше та тяжше заробляли та... та  
дожидали. І зникли вони всі. В остатне бачили  
люди молодицю з дівчинкою тоді, як в остат-  
не чутка була розбігла ся, що Кармелюк виз-  
воливсь: чутка та пропала і Кармелюка, ані  
дружини його, ані дитини вже не знайшло ся  
по вік. Де вони поділи ся, як загинули — не  
знає ніхто й доси. Зникли вони й згинули, як  
богато дечого зникає та страчуєть ся доброго  
й лихого, благого й злого — кохане і нена-  
висть, сила й слава — тільки де-не-де зостаєть  
ся пам'ять живлюща....





---

---

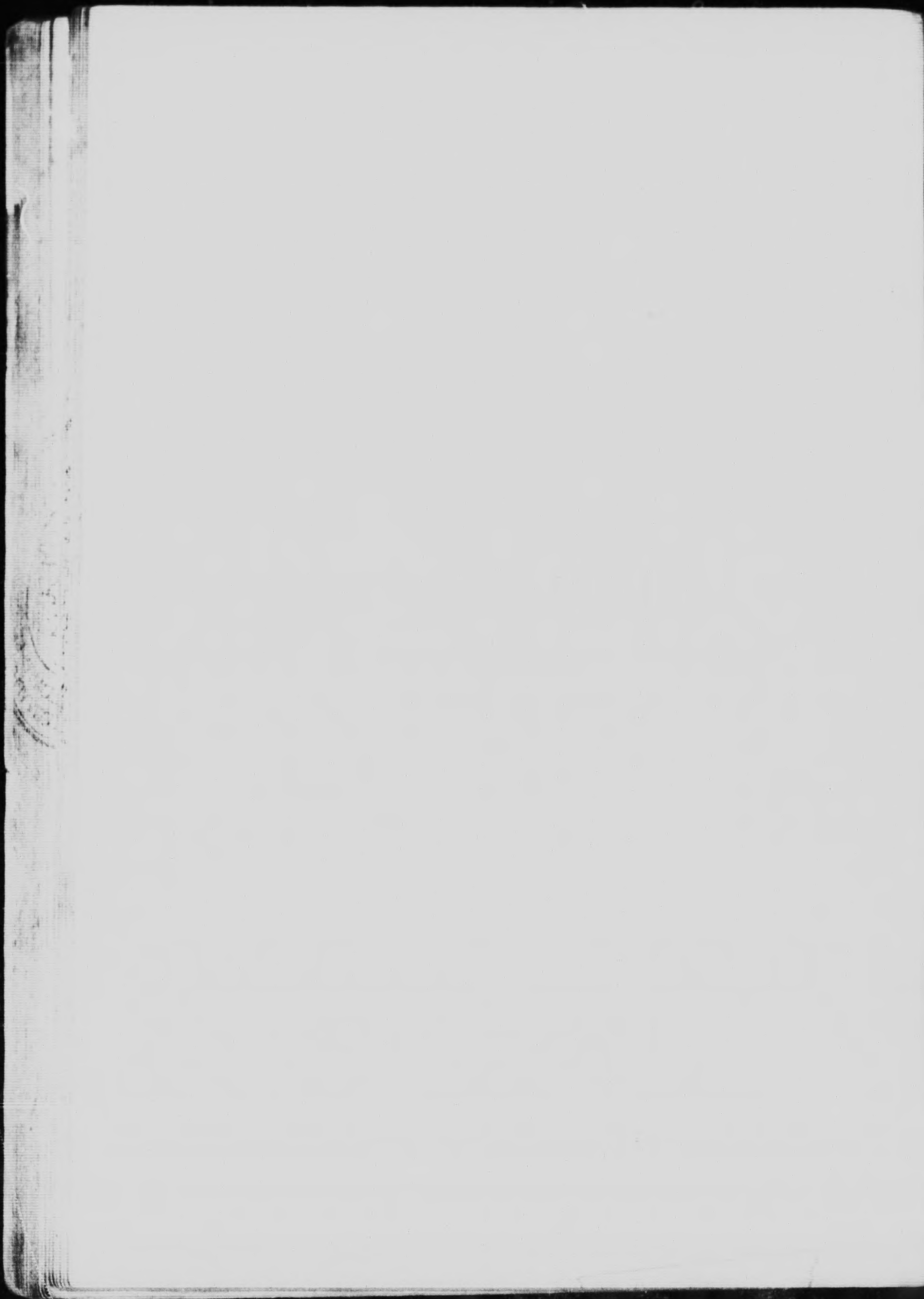
---

# НЕВІЛЬНИЧКА

---

---

---



# НЕВІЛЬНИЧКА

---

## І.

Давно колись, в Овручеві, коли знаєте, народивсь хлопчик Остап і як тільки став він на свої ніжки, зараз пішов по Овручеві, подививсь усюди таї каже:

— Ге-ге! Погано людям жити в Овручеві! Треба б сьому лиху запобігчи! — Бо тоді, бачите набігала на Україну всяка невіра — Турки Татари, не так, як тепер, що хоч буває також подія, то вже инша, християнська — чогось не так, мабуть, обидно, чи що... Тож, кажу, тоді набігала всяка невіра — Турки й Татари. Нищено міста красні, чимало козацтва зведено з світа, багато дівчат і жінок в полон забрано.

Приходить Остап до дому, а батько й мати його питають, бо сказано — одинець-дитина, то в вічи її дивлять ся і зараз вже постережуть все, — питають:

Чого се ти, синку задумав ся?

— Від того я, — каже Остап, — задумав ся, що погано людям у місті Овручеві жити!

— Ге-ге-ге! — каже батько, а мати тільки зітхнула важенько.

— Треба сьому запобігчи — каже Остап.

— Ге-ге-ге! — знову вимовив батько. —

Рад би у рай та... — а мати ще ваше зітхнула.

тай на тім розмова й скінчила ся на сей раз, ще батько й мати зажурили ся, кожде по своєму: батько охмурнів, повісивши голову, а мати головоньку схиливши осмутніла, а Остап знов пійшов по місті Овручі походжати та оглядати і свою думу думати, свою раду радити.

А потім час плив своїм пливом як завсїгди й Остап ріс своїм ростом як звичайно. Тільки що як упало йому в думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке приняло ся, розвило ся, розкоренило ся: він вже не заспокоїв ся з тої години і все тільки думав та гадав та замишляв. Тим часом як інші хлопці били ся з собою, немов півні, за яку свою кохану, або як медведі нападали одно другого за які цяцьки, або грали ся та пустували хорошенько, Остап тим часом все походжав та поглядав та замишляв.

Як всі тії, що дуже собі головоньку журють, чи клопочуть, або дуже чимсь кохають ся, Остап часом як зачне ходити, то й далеко зайде, поки схаменеть ся. — Отсе одного разу дуже він далеко зайшов у своїй такій журбі, коли ось шурхнуло — наче птиця пурхнула, брязнуло — наче стріла за стрілою пролетіла, — ледво його не скинуло з місця, ледво він встиг зобачити озброєного Турчина на легкім коні і в Турчина — дівчина з русою косою, що простягнула руки до него й вимовила: — Ратуй, козаче! — і все зникло, як не було ніколи. — Колиб же сила моя та літа мої! — промовив Остап і дуже гірко йому стало, що не міцна



ще сила його, не великі ще літа.

Отсе як би нам з вами, вам та мені, таке трафило ся, то ми б ахнули й зітхнули — прийшли б до дому, поговорили з сусідами, тай забули, а Остап ні — не забував.

Знов одного разу післав батько Остапа в ліс по дрова. Самі, мабуть, знаєте, як то веселенько їхати веселеньким ранком до гаю — сам гай наче смієть ся, серце радуєть ся, усяке око тішить ся, — а Остап що погляне, то око його гірше засмутить ся, серденько більше принудить ся.

Коли от ярк по під самим гаєм і тільки що в ярк — кінь як пархне в бік... Бачить Остап — лежить при дорозі козак вбитий: молодий, в самому квіті своєму, міцний, в самій силі, лежить згублений на віки. Остап прихилив ся й склонив ся до него, прислухуючи ся — чи не дише. Ні!

Як би таке нам, вам та мені, то що-ж робити, — чи-ж се перший випадок лихий? Ми б, потужили, може й заплакали, тай дали собі спокій, а Остап ні, — собі спокою не давав.

Третого разу випало йому проступити аж у самую країну від схід до захід сонця, від півдня до півночі і така скрізь країна поруйнована, поневолена показувала ся, що Остап аж за голову взяв ся.

Колиб се ми, то ми б пожалкували звичайненько, та заспокоїлись і були тихо, а Остап ні, — не занедбав.

Не було Остапови сну, ані відпочинку; не було спокою, ані відради. Який жаль його, яка

його туга посідала, ви сего не можете відчути. Наче голос який кликав його, неначе ціла країна рідна гукала на него, немов все лихо людське благало: — Ратуй, ратуй!...

Чи ж то кожного такий голос хоч часом не покликав? Еге! Чому ні! Та бачите, — інших багато також голосів гукає: — А що тобі буде? А як тобі прийдець ся? — та й поглушають...

Почали люди добрі на Остапа поглядати, почали трохи з него кепкувати — хто гірко, а хто любенько, а хто то й засмутивсь, а дехто й лякавсь...

Я знаю, що як би з нас, почали люди так чи так кепкувати, то ми б засоромились — страх, почервоніли, все покинули, втікли й сховали ся — та Остап, бачите, не такий був; а як він був не такий, то не так і робив.

Отже-ж тоді за се почали ся йому всякі напасти, біда та лихо. От як у казці, що бабуся колись розказувала, козаку треба було гори крутії переходити, ріки бистрії перепливати, огонь палющий перескакувати, — памятаєте? Памятаєте, ми, що тоді з вами радили тому козакови невгамованому все тоє занедбати та до дому повертати ся — хай йому все добре! — і тоді-ж памятаєте, ми з вами перед своєю душею зарекли ся, що сами з роду віку в таке клопітне не вберемось — памятаєте?

Отже Остап вдавсь, завзятий. І підняли ся перед ним гори крутії такі, що й не приступити — наче стіни голі; й поплили перед ним ріки глибокі та бистрі, що круні рвуть, сіяють,

як діямент й мечуть ся хвилею, ніби з пловців кепкуючи; й запалав огонь поперед ним, палячи все округи себе, як зїдаючи.

Діточки, що як би нам таке? Ніжечки-ж наші бистренькії, булоб вам тоді роботи! Та маю таки надію, що не пустилиб нас загинути, а занесли б хїба щоб тільки кашу варити або в хатї засвітити; де по ріках перевізники, а в горах шляхи пробиті...

Отже ви й почали любо марити, яка то країна та славна!... Годї бо! Тепер перша річ — нехай провадить ся річ про Остапа, що драпавсь на круті гори, зривавсь, котивсь до долу, знов чіплявсь, знов зривавсь та знов-знов, поки верховини додрапавсь; що він плив бистрою рікою, захватувавсь, тонув, вибайкувавсь і знов-знов, поки аж на березї став; що він в огню сонцювавсь, присмажувавсь, поки аж опинивсь на свіжому місци. Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелїтає, риба бистро ріку перепливає і тільки купальський огонь можна в момент перескочити — то Остап чималий час полюбивавсь; я то й не можу вам оповісти, кїлько раз сонечко зходило і заходило — і знов і знов і знов, а також — кїлько раз місяць виносив золоті роги, поки Остап збувсь своєї праці... Важка була! Я бачу, ви розумієте яка, то й собі і мені не жадаєте...

Отже ж по всіх своїх трудах і по всіх пригодах Остап повертавсь до дому... Оповідати вам про всякі його пригоди подрїбно годї! Лучше про них і не згадувати!

Отже, кажу, по всіх своїх трудах та по

всіх пригодах повертався Остап до дому, їхав конем вороненьким.

Він покинув свою хату, вітця й неньку й місто ще молоденьким — в таких літах оден мій родич ще страву в ухо заносив: не сила йому було просто в ротик трафляти — а повернув Остап вже мужним козаком... Щирий козак Остап був і як він їхав вороним конем, дивити ся було мило. Не можу його хвалити, бо як хвалити, то й треба до чогось прирівняти, а до чого-ж я козака, щирого козака, рівнятиму у світі?

Повертався Остап до дому і вже близьенько було йому до міста, вже знакомісїнькі місця з усіх боків показували ся і з ним витали ся, вже місто мріло недалечко. Він підїзджав дуже раненько, тоді як ще всі спали. Ранок тільки що зачервонївсь й зазолотивсь, тільки ще найранші пташки щебетали, тільки ще найдбаливійші люди пробуджали ся. Чи хто з вас, діточки, доїзджав до рідненького місточка коли небудь ранком ранесеньким, згадуючи разом тодішні мислоньки свої й сподїванки, де тут плакало ся й раділо ся, всю добру і лиху годиноньку тодішню; чуючи разом — який жаль тронув серце і радощі, що серденько понимают, так от, як говорять, що одно око плаче, а друге смієть ся, як поперед собою побачите рідненькі місця? Еге! Лучало ся вам се, кажете. А чи лучало ся везти з собою визволене свого народу? — Ні-ні-ні. — Ні. То-ж і не знаю чи добре ви вчуєте і зрозумієте те, що Остап на воронім кони чув й знав доїзджаючи, бо він

віз таке визволене з собою... В тих пригодах та трудах, що ми про них дуже балакати не хотіли, Остап зібрав собі гарне військо козацьке потроху і вже був на поготові йти на Турка. Військо вже й посувало туди просто в Туреччину, вели його полковники хоробрії... Не такі хоробрі, може, як наш дядько полковник, що так дуже від него жасмінними пахощами пахне, і з такою то любою усьмішкою він дивиться на свої новенькі жовтенські рукавички, як надіне їх, прибравши ся на який бенкет — не такі може, кажу, хоробрії, а таки собі добрі... Те-ж військо вели полковники просто в Туреччину, а Остап частенько звертав у бік і скрізь займав за собою молодь у військо. Отже завернув і у своє рідне місто, де також, мабуть, не без знайомих в него людей було.

Тихо й рано було, як Остап віхав в місто, так ще тихо, що його кінь вороний тупою своєю обуджав людей: відчинялись вікна деякі і виглядали облича — деякі знакомі Остапови і деякі ні, — ті, мабуть, що без него повиростали, або побрались в місто з чужого якого села.

Підіхав Остап під свої ворота до вітця,, до неньки. Ненька з радощів великих, з великого свого коханя аж заплакала, побачивши; батько з великих радощів і коханя аж всміхнувся... Далі сусіди близькі й далекі прибігли, скупили ся, питали ся... А Остап з всіма витаєть ся і до всіх одно говорить:

— Годі, годі, братя, у ярмі ходити! Годі, годі, братя, під неволею сидіти! — І всіх кли-

че: — Ходім, братя, за край воювати; ходім, братя, визволятись!

Часом людей тільки гарними словами ловлять, що-ж то власним ділом можна! В оден черк коло Остапа зібрались молоді і старі козаки й козачки й діти малі і всі слухали, всі згоджались. Ще гаразд сонечко не підбило ся на небі, вже скрізь озброювали ся як могли, коний виводили, сідлали; в кого чого не було — біг той, питаючи, шукаючи; козачки допомагали й кохали як могли; діти клопотали ся, наче б їм на Турка перед вести йшло ся... Остапів батько, що все колись казав тільки: — Ге-ге! — рад би в рай та... Теперки прибиравсь наче справді до раю — відмолодїв, повеселїв... Козак Пампушка, що вже десять років лежав в зимі на печі, в літі на лавці, що обдув ся як барило, а жінка його зсохла як тріска, ледво встигаючи ліпити для него смачні вареники, — той самий козак Пампушка тепер стояв на ногах як гора і як часом на горі пташка сидить, так у него за плечима була видна торбина з сухарцями, як і в інших пісних душ... Кажу бо вам — ще сонечко не зовсім запало за могилу Кривуху, що зеленіє поза містом, а вже виправа козацька рушила з міста за Остапом, граючи кіньми, виблискуючи зброєю; очи козацькі променіли відвагою, серця козацькі кипіли гнівом мстивим...

Уявити собі тільки, то — аж за серце бере, а щож то було побачити те військо козацьке, як воно зібрало ся до купи та рушило за Остапом проти ворога:

Веде Остап військо день степом зеленим та безкраїм, степова трава колихається, степові пташки щебечуть; щебече пташка раз чи другий голосенько тай наче стеряється голосом в тому степовому розлозі, вже знов другий голосок щебетнув і той так само стеравсь і нечислено тих голосків вчується й пропаде, вчується й пропаде...

Першого дня нічого не перестріло ся війську козацькому і спокійний був відпочинок в ночі на степу. Другий день також все тихо і спокійно і все степом рушали, аж до вечера. Отже й тепер. Тоді саме весна панувала і такий був вечер сильно рожевий, що всі козаки, молоді й старі, притомлені довгим ходом, порожевіли як заряниця: молоденькі — як заряниця ранкова світова, а старі як тая пізня вечір-на; і вже сонечко заховало ся, а мрака в степу не темніла, тільки рожевіла та рожевіла, аж зорі, висипавши ся на чистім небі прозорім, показували ся тоді наче з срібла променистого. Стало військо відпочивати і так тихо зробило ся, як військова хода стала і військової рух втих, що може кождий козак помислив, що се за вечер тихий, хоч ніхто не казав — всі запалили люльки; де хто придивлявсь в далину, як отаман, де хто ще коло коня свого поравсь, неподалечко десь в степу, де коні пасли ся...

Коли-ж прочув ся Остапів голос й всі козацькі голови піднесли ся, всі козаки насторожили ся.

— Панове — молодці! — промовив Остап, — щось від сходу наче хмара наступає?

Всі очи козацькі вже в той бік вдивлялися. Справді наче хмарило звідтіль.

— Се Турчини, отамане! — каже старий козак і йде свого коня з попаса брати, отсе як часом бачучи отару овець, кажуть: — Се наші вівці, — тай йдуть по шапку та по батіг загоняти. А молоді одним черком опинилися на конях, вже військо зрівнялося, стало, полковники розказ свій давали, отаман в перед війська виїхав, став.

Турчин блище наближавсь і вже добрі очи розгяділиб в рожевій мглї при тих сріблених променистих зорях чалми турецькі і корогви і місяцеві ріжки на корогвах; і козаків побачено. Отсе виклик, вигук розкотився і полетів Турчин легкими кінями на козаків — немов саранча на квіти пишні... Козаки також пустили коні і почалося... Інший беться й рубається не відступаючи, як мур, поки або впаде, або чисто коло себе вирубає й поступить далі; інший немов птах і відлетить і налетить знов і знов відлетить і налетить і знов і знов рубаючи; інший загнавсь аж у ширину вражу; деякі коні сами вже скачуть степом... Бються та бються, та все з гіршим опалом, наче б то живого життя в війську прибільшилося, а не вменшило...

Беться Остап і рубається, аж правиця козацька зомліває; відбився далеко від своїх, кругом все чалми; і коня під ним вороного вбили... Беться Остап і рубається, ще скочивши на землю. Як круки налетіли на него Турки з мушкетами, з шаблями; як горох з мі-



шка сиплеть ся, так посипали на козака до-битки смертні: оруже козацьке пощербило ся рубаючи — отже й задзвеніло в остатне і розпало ся, як перегоріло.... От козак з голими тільки руками зостав ся; отже його схопили, кріпко та міцно звязали, перекинули на коня через сідло і помкнув бородатий Турчин степом, — все зникло з очий, нічого не чуто стало. В темно-рожевій мглі при зорях сріб-лих бачив Остап тільки обличчя бородате з дужими, блискучими очима, а чув тільки, як бистрий кінь копитами землі доторкавсь, несучись степом...

Далі вже Остап нічого добре не памятав, а лише бачив як у сні, — от ніби кінь десь спинивсь; от ніби його розкрутили й розв'язали і зомліле його тіло як морозом і жаром взяло ся; от ніби якісь улички вузькі й на вуличках якась дівоча постать — вся заверчена в білім рубку; от ніби над його головою — то жовта чалма й чорна борода, то знов чорна борода зелена чалма, або червона, а то знов все коло него аж семицвітне; то день гарячий, то ніч тепла; то сонечко ясне, то зорі розсипчасті...

Він добре опам'ятавсь в якійсь тісній темній келійці, на плетенці з соломи. Світ божий западав кружком і як лампадочка світив тільки оден куток; коли світ був пламенистий, веселий — значило ся Остапови, що в людий день, а як світ западав тихий і легкий, Остапови значило ся, що то ніч землю поняла. Далі Остап так собі вигадав, що у яку там годину

в якому кутку ставши, бачив частинку неба ясного й проміне сонішне в день, а в ночі — купку зірочок, або ріжок місячний, кінчик, або крайчик повняка-місяця. Найперша річ була в него — думати та гадати, як йому звідси визволитись, як утекти, як військо знов зібрати та знов на ворога рушити. А який його сум понимав та посідав часом, то не зрозуміти! Кілько то разів вже він штовхав й пробував стіни муровані і стелю низьку і долівку вогку! Колиб же хоч долото яке нікчемне, хоч паль який небудь. Не було нічого! Отсе він своїми тільки власними руками що день, що ніч, що години штовхаючи стіну, наче б трохи поклонив її. Отсе-ж діждав і того часу він, що вже в муру зміг вибрати два чи три каміняки; отсе шість, десять, — отсе вже він на волі... Ся, бачте, невіра то й темниці до ладу не вміє змурувати — не те, що ми, христіяне... Отже Остап на волі. — Ніч. Бачить — мури округи та дерева темні; чує — дзюрчить десь близенько як би струмочків без ліку. Попід мурами він тихесенько крадеть ся, що й сам не добре розбираючи, куда себе проводить. Все мур, все темне, дерево, все водне дзюрчанечко.

Часом він зупинявсь, прислухуючись, придивляючись — коли от місяць освітив йому постать жіночу, що поспішаєть ся туду звідки він йде — і вона його зобачила; спершу наче злякалась, далі ніби пізнала і отсе вже коло него і відкидає рубок з лиця і чує Остап любі слова й пізнає козачку-дівчину з русою косою, невільничку турецьку.

— Куди ти, дівчино? — питає Остап. —  
Втікаймо зо мною!

— Я йшла тебе ратувати — ось ніж, пилка  
ось, гроші ось, намисто — втікай, втікай ху-  
тенько!

І вона все давала йому — і ніж і пилку й  
гроші і намисто з шиї.

— Втікаймо разом, — говорить Остап.

— Ні, ні, — каже козачка, — ні! Дівчина  
тобі руки й ноги звяже — втікай сам! А мене  
приходи визволяти! Втікай!

— Тільки скажи мені, дівчино, чи давно  
ти в неволі? — питає Остап.

— О давно, давно — давненько! Дівчинкою  
полонена — доси служу невірному Туркови...

— Я згадав тебе, дівчино, — каже Остап,  
— се ти до мене колись руки простягала про-  
сячи „ратуй” — се ти...

— Я не забула тебе, козаче — промовила  
дівчина — і не забуду і ждатиму — приходи  
ратувати!

— Прийду, дівчино — виратую, моє серце!  
— говорить козак. ,

— Туди, туди тобі лучше, — вчила дівчи-  
на. — Я проведу... Я проведу тебе, козаче!

І разом обоє перебігли вони темні сади, де  
рожеві квіти пахли й вода дзюрчала й разом  
никали по під селидьбами турецькими. Аж от  
шлях самий, далеко селидьби й сади позоста-  
вали ся. ,

— Туди, козаче! — показала дівчина в  
далечину та аж похитнула ся сама з жалю.

— Дівчино, ходім! — каже Остап, — на

руках тебе занесу на Україну!

— Ні, ні! — відмовила дівчина. — Дождатиму — приходи ратувати! Дождатиму! Дождатиму!...

Тай легко і хутко зникла з його очий.

Втікає, втікає, Остап. Втікає і битим шляхом і навиростець і часом день в горі в печері лежить, ховаючись та собі стежки вибираючи; не їсть, не п'є, не спить...

Остап всего зазнав і довідав — наче-б вся його дорога полином поросла. — Гіркий, гіркий, гіркий, гіркий такий дуже! — всего-ж кажу, зазнав Остап, поки аж Україна рідна й кохана, свіжа й зелена приняла його до себе... Мабуть зітхнув він також легенько, як вступив на рідну землю свою

Тихо в турецькому місті. Вечер пізний, місяць ясний. Хто відпочиває, а хто роскошує. Невільничка козачка не спочивала, ані роскошувала — стоїть вона край віконечка та дивить ся, очий не зводячи, все туди в той бік, звідки султан бородатий стережить ся козаків-молодців. Ні з ким розмовляти невольничці молодій і не промовлять нічого усточка рожеві, тай без мови вичитують ся на дівочому личеньку всі дівочі мислоньки й думоньки, вся туга й смуток і сподіванка й непевна надія і любий жаль... Козаче! Козаче! Коли-ж до тебе дівчина пригорнеть ся? Де ти? Дівчина в неволі дожидає та сумує, а невірний пан з дівочої туги глузує! Ой, козаче! Де-ж ти забарив ся? Чи тебе Господь допровадив на Вкраїну? Де ти, козаче? Де забарив ся? Де пробуваєш?

Чи дівчину пам'ятаєш?

В котрий то вже раз бідна невільничка питала ся і побивала ся і жадала собі орловії крила — полинути; може часом також тиху домовинку — спочивати.

Тихо-тихо в турецькому місті. Вечер місячний, місяць ясний; рожеві квіти пахнуть, свіжі водотечі журчать. Бідне серце дівоче все таксамо прохає і терпить, думки таксамо роють ся й розуміють...

Чого се разом обудили ся Турки-розкошюлюбиві? Чого се біжать перелякавшись? Козаки! Козаки набігли! Палять мушкети, курить дим, горять дахи, руйнують хати, тогнуть люди, — розкішної тиші як не було; не чути дзюрчання водного; пропали рожеві пахощі, місяць ясним світлом освіщає запалене в димі та в полоніні місто турецьке...

А як сонечко почало грати та наблискувати на небі понад морем глибоким, по морю плили чайки козацькі, повертаючи до дому. Підбиті чи підстрілені козаки лежали чи сиділи; а ті козаченьки, що всякого лиха вхибнули, порались коло чайок своїх чи коло порубаного оружа. Молодий отаман сидів, задумавшись, та дививсь в воду, багато, мабуть, мав він собі мислоньок попередумувати! А дівчина з русою россою дивилась на него любими очима карими та, мабуть, одну собі мислоньку мала, одну думку думала...

Отсе все й кінець... Отаман Остап щасливо повернувся на сей раз з козаками і з дівчиною на Україну... Отсе вже й кінець... Чи-ж

маємо ще згадувати про тих козаків та Турків, що полягли рубаючись? Чи маємо думати, як там плакала туркиня яка чи козачка? Чи маємо, може, припустити, що інший згублений, якби віку свого дожив,, то багато де став би в пригоді, дечого може-б навчив багато, де чому може-б порадив велико?... Що був він злий чи добрий, хоробрий чи лихий, живий жив собі, а теперка згублений? Вже всі ті що полягли, вони не встануть — нехай же над ними земля буде пером!

